

Ks. Jan Klinkowski

Kontekst paschalny cudownego rozmnożenia chleba (J 6,1 - 15) w analizie dramatycznej Ewangelii Jana

Święto Paschy gromadziło Żydów w Świątyni Jerozolimskiej z terenów Palestyny i diaspory. Ważne były jednak nie tylko uroczystości przeżywane w Świątyni Jerozolimskiej, ale również sam proces pielgrzymowania, w czasie którego z pewnością śpiewano psalmy, a może również przypominano sobie czas wędrówki patriarchów i narodu przez pustynię do Ziemi Obietnicy. Z pewnością już w drodze panowała podniosła atmosfera pielgrzymowania, a dzieci z utęsknieniem wyczekiwały, kiedy zobaczą po raz pierwszy Święte Miasto. Ci, którzy nie mogli się udać do Jerozolimy, w szczególności członkowie diaspory, gromadzili się w synagogach, by medytować teksty biblijne związane z liturgią Paschy. Jezus wykorzystuje kontekst paschalny do proklamacji nowego kultu, w którego centrum stanie się Jego obecność pod postaciami chleba i ryb, a więc Jego obecność w Eucharystii. Przyjrzyjmy się jak tę proklamację zaprezentował nam w kompozycji dramatycznej Ewangelista Jan.¹

1. Postacie akcji:

Jezus (Ἰησοῦς) – prorok (ὁ προφήτης) – król (βασιλεύς) – „przychodzący” (ὁ ἐρχόμενος)

Określenie prorok stanowi aluzję do Mojżesza z Pwt 18,15-18 za pośrednictwem, którego Bóg zesłał cudowny pokarm na pustyni, mannę.² Tekst ten w sensie mesjańskim interpretowała wspólnota Samarytan.³ Chrześcijanie przejęli tę koncepcję i odnieśli jej wypełnienie do Jezusa. Wspólnota z Qumran oczekiwała na przyjście nowego proroka w czasach eschatologicznych (1QS 9,10-11; 4QTes 5-8).⁴ Zasiadanie gromadami na pustyni

¹ L. Schenke nazwał Ewangelię Jana dramatem do czytania. Trzy piąte tekstu to wielkie sceny dialogowe. Połowę pozostałych partii również stanowią pomniejsze dialogi lub monologi. Zatem jedynie dwadzieścia procent całości przypada na czystą narrację. Por. L. Schenke *Johannes. Kommentar*, Düsseldorf 1998; A. Grün, *Ewangelie*, Kraków 2009, 363.

² Por. C. S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, Warszawa 2000, 199.

³ C. K. Barret, *The Gospel According to St John an Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*, London 1972, 231.

⁴ Por. W. A. Meeks, *The Prophet-King: Moses Traditions and the Johannine Christology*, NT. Suppl 14, Leiden 1967, 87-98.

(6,10) przypomina mojżeszowy nakaz z Wj 18,25.⁵ Informacja, że było tam wiele trawy może być odwołaniem do Ps 23,1-2, gdzie Bóg przedstawia się jako Dobry Pasterz, tym Dobrym Pasterzem jest Jezus.⁶

Tytuł król w kontekście atmosfery politycznej ówczesnego Izraela mógł posiadać kilka skojarzeń. Część społeczeństwa była przywiązana do dynastii hasmonejskiej i w tradycji nadal pielęgnowały osiągnięcia powstańcze Machabeuszów. Inna grupa wiązała swoją przyszłość z dynastią herodiańską, ponieważ dzięki jej rządóm otrzymali szansę awansu społecznego. Większość jednak społeczeństwa kontestowała w ogóle aspiracje poszczególnych ugrupowań i przenosiła nadzieje królewskie na mającego nadejść idealnego Mesjasza. Tytuł „król” mógł budzić również skojarzenia z władzą cesarską, której reprezentantami byli prokuratorzy. Rządy prokuratorów były jednak na terenie Palestyny odbierane bardzo negatywnie, stąd i władza cesarza uzyskiwała podobny odcień w poglądach społeczeństwa. Radykalną postawę wobec władzy rzymskiej przyjęło stronnictwo zelotów, które doprowadziło do ostatecznej konfrontacji Żydów z Rzymem. Fiasko powstania nie ugasiło ostatecznie nastrojów anty rzymskich, czego dowodem będzie kolejne powstanie Bar Kochby, ale przyczyniło się do kontestacji w części społeczeństwa radykalnej drogi konfrontacji z Rzymem. Synod w Jamnia stał się okazją do sformułowania zasad życia społecznego bez króla i arcykapłana. Pragmatyzm życia opartego na Torze po synodzie w Jamnia przesunął akcent z politycznych nadziei mesjańskich na płaszczyznę moralnych zasad. Środowisko żydowskie zmierzało powoli w kierunku ekskluzywizmu opartego na faryzejskiej idei oddzielenia od grzesznego świata.

Środowisko pierwszych chrześcijan musiało się określić wobec poglądów dominujących wśród Żydów. Prześladowania w latach czterdziestych chrześcijan na terenie Palestyny wywołane przez środowisko zelotów zmusiły chrześcijan do odcięcia się od ich koncepcji teologiczno-politycznych. Na wstępie odrzucono nacjonalistyczną teologię, stosując wobec Jezusa tytuły bardziej uniwersalne, wśród których określenie „przychodzący” (ὁ ἐρχόμενος) doskonale nadawało się do wyrażenia misji Jezusa.⁷ Jeśli założymy, że spora część nawróconych z judaizmu na chrześcijaństwo w Kościele Janowym pochodziła ze stronnictwa saduceuszy, to może tym łatwiej było im przyjąć epikurejską zasadę unikania sfery życia politycznego. Chrześcijanie uzasadniali swój brak zaangażowania w sferę polityki postawą Jezusa, eksponując te wypowiedzi i gesty Jezusa, które świadczyły o odrzuceniu władzy na

⁵ Por. A. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin 2000, 83.

⁶ Por. F. Porsch, *Ivanovo ewandelje*, Zagreb 2002, 45.

⁷ Por. A. Oczakowski, *Chrystologiczny tytuł erchómenos w czwartej Ewangelii*, w: *Żywe jest Słowo Boże i skuteczne*, opr. W. Chrostowski, Warszawa 2001, 212-226.

tym świecie. Konfrontacja chrześcijan z władzą cesarską stała się jednak nieuchronną. Epikurejczycy nie angażowali się w życie społeczne, ale zewnętrzne pozory lojalności wobec władzy cesarskiej zachowywali, a nawet starali się je eksponować by prowadzić spokojne, wygodne życie.⁸ Natomiast chrześcijanie nie mogli przyjąć postawy epikurejskiej, ponieważ nie mogli uznać boskości cesarzy, stąd prześladowania chrześcijan. Cudowne rozmnożenie chleba stało się okazją do przeciwstawienia Eucharystii, kultowi cesarskiemu. Cesarze często rozdawali chleb przy okazji różnych uroczystości państwowych, kreując się na dobrych władców. Chrześcijanie mają innego władcę, który nie jest królem, tak jak cesarz, ale daje o wiele cenniejszy pokarm.

Wielki tłum (ὄχλος πολύς)

Wielki tłum gromadzący się wokół Jezusa staje się obrazem zaproszonych na ucztę. Cesarze w czasie igrzysk fundowali wielką ucztę, w której uczestniczyły tłumy, tym razem Jezus przyjmuje postawę władcy i zaprasza zgromadzonych na ucztę. Zgromadzony tłum zostaje zaproszony do wspólnego zasiadania wraz z Jezusem w czasie uczy, co oznacza szczególną więź ludu z Jezusem.

Uczniowie (οἱ μαθηταί)

Uczniowie pozostają w tle Jezusa, ale wypełniają ważną funkcję. Zostają zaproszeni, aby usiąść wraz z Jezusem, a to oznacza, że współuczestniczą we władzy Jezusa. Uczniowie mają wezwać zgromadzony lud do postawy zasiadania, co stawia ich w roli pośredników między Jezusem, a ludem. Na koniec mają zebrać pozostałe ułamki, co sprawia, że przyjmują postawę służebną wobec ludu.

Filip (Φίλιππος)

Postać Filipa została w szczególny sposób wyeksponowana. Wydaje się, że Filip jest tutaj reprezentantem wspólnoty, do której kierowany jest cud. Jego greckie imię sugeruje pochodzenie z rodziny zhellenizowanej. Filip, zatem staje się reprezentantem wspólnoty Kościoła greckiego pochodzenia. Odpowiedź Filipa: „Za dwieście denarów nie wystarczy

⁸ Na temat relacji chrześcijaństwa ze środowiskiem epikurejczyków szerzej pisze: S. Szymik, *Problem polemiki antyepikurejskiej w pismach Nowego Testamentu*, Lublin 2003.

chleba, aby każdy z nich mógł choć trochę otrzymać” (6,7) sugeruje racjonalny, grecki sposób myślenia.

Andrzej (Ἀνδρέας), brat Szymona Piotra

Andrzej zostaje przedstawiony jako brat Szymona Piotra. Po raz kolejny Andrzej zostaje przedstawiony w ten sam sposób, pierwszy raz w scenie powołania (1,40). Ekspozycja Andrzeja przed Piotra może pochodzić z kręgów chrześcijan wywodzących się z hellenizmu lub z terenów działalności misyjnej Andrzeja. Tradycja sugeruje, że Andrzej nauczał w Poncie i Bitynii, a następnie w Achai. Śmierć poniósł na Peloponezie w Patras w 60 r. Orygenes wyraża opinię, że Andrzej ewangelizował Scyтіę.⁹ Wydaje się, że Andrzej opuścił dosyć wcześnie teren Palestyny, może nawet po ukamienowaniu Szczepana, a więc w początkach lat trzydziestych. Z dużym prawdopodobieństwem grupa chrześcijan powiązana w jakimś stopniu z hellenizmem opuściła pod wpływem prześladowań Palestynę. Możemy tylko przypuszczać, że wyprowadził ich Andrzej i że podążyli w stronę Samarii a następnie Antiochii. Ten kierunek emigracji potwierdza autor *Dziejów Apostolskich*. „*Wybuchło wówczas wielkie prześladowanie w Kościele jerozolimskim. Wszyscy, z wyjątkiem apostołów, rozproszyli się po okolicach Judei i Samarii*” (Dz 8,1). Autor *Dziejów* zrobił tutaj pewne uogólnienie i nie możemy odrzucić hipotezy, że Andrzej, może również Filip, opuścili Jerozolimę, mimo, że autor *Dziejów* sugeruje obecność apostołów na terenie Jerozolimy. Wiemy przecież, że nie wszyscy wyznawcy Chrystusa opuścili Jerozolimę, chociaż autor *Dziejów* zastosował takie uproszczenie, by podkreślić znaczenie tej emigracji. Nie wykluczone, że emigracja nastąpiła drogą morską w kierunku Azji Mniejszej. Andrzej, zatem przygotowywałby drogę dla nieco późniejszej emigracji Jana i jego wspólnoty.

W strukturze literackiej dzieła Janowego, Andrzej wypełnia analogiczną funkcję jak Maryja w Kanie Galilejskiej. Na swój sposób rozumie sytuację braku i możliwość zaradzenia temu przez cudotwórczą działalność Jezusa.¹⁰

Chłopiec (παιδάριον)

⁹ Por. P. L. Shuler, *Andrzej*, Encyklopedia biblijna, red. P. J. Achtemeier, Warszawa 1999, 29.

¹⁰ Por. S. Mędała, *Ewangelia według świętego Jana (1-12)*, t. IV/1, w: Nowy komentarz biblijny, Częstochowa 2010, 549.

Słowem παιδάριον określane jest między innymi sługa Elizeusza, Gehazi (2Krl 4, 38.42). Septuaginta nazywa go również ὁ λειτουργὸς (לְשֵׁרָף) (sługa). Zapewne nie chodzi tutaj o małego chłopca. W Septuagincie siedemnastoletni Józef Egipski również nazwany jest παιδάριον (לְדָרִי)(Rdz 37,30).¹¹ Tak również jest nazywany Izaak przygotowywany przez Abrahama do ofiary na wzgórzu Moria (Rdz 22,5.12.) oraz najmłodszy z synów Jakuba Beniamin (Rdz 43,8; 44,30.31).¹² Chłopiec może być traktowany jako usługujący do sprawowanej liturgii ofiary eucharystycznej.¹³

Pięć tysięcy mężczyzn (πεντακισχίλιοι)

Wydaje się, że liczba pięć tysięcy nabrała znaczenia symbolicznego i oznacza zgromadzony Kościół. W tradycji synoptycznej tę liczbę spożywających posiada Mk 6,44; Mt 14,21 i Łk 9,14. Możemy przyjąć, że piątka symbolizuje tutaj resztę Izraela, która gromadzi się w czasach mesjańskich, tą resztą jest Kościół.¹⁴ W tradycji drugiego rozmnożenia chleba posiadamy cztery tysiące w Mk 8,9 i Mt 15,38. Liczba ta może sugerować uniwersalizm wskazujący, że do nowej wspólnoty zaproszeni zostali wszyscy (cztery strony świata). Jan nie potrzebował już podkreślać uniwersalnego charakteru Kościoła, ponieważ około roku setnego, Kościół już posiadał taki wymiar. Grecy już zostali zaproszeni do wspólnoty Kościoła, a może nawet stanowili dominującą grupę we wspólnotach Małej Azji. Jan natomiast polemizował ze środowiskiem żydowskim uzasadniając, że zamknął się czas starotestamentalnego kultu, a otworzył się czas Eucharystii.

Jeśli uwzględnimy tylko samych mężczyzn to Jezus zwraca się do zgromadzenia obywateli, które mógł pomieścić największy teatr w Galilei w mieście Sefforis. Cały tłum licząc kobiety i dzieci mógł osiągnąć liczbę cztery razy większą niż pięć tysięcy. W tym przypadku Jezus zwraca się do zgromadzenia ludzi, które mógł pomieścić teatr w Efezie.¹⁵ Słuchacze Ewangelii w Efezie mogli sobie zatem wyobrazić zgromadzenie liturgiczne,

¹¹ Por. A. Oepke, „παιδάριον”, TWNT, T. V, 636-653, również: T. Hergesel, *Jezus cudotwórca*, Katowice 1987, 155.

¹² Por. E. Hatch, H. A. Redpatch, *A concordance to the Septuagint and the other greek versions of the Old Testament*, Graz 1975, 1045.

¹³ Termin paidarion może również oznaczać niewolnika, tak weteran Lucjusz Bellenus Gemellus określa swego niewolnika. Por. L. Schumacher, *Niewolnictwo antyczne. Dzień powszedni i los niewolnych*, Poznań 2005, 118.

¹⁴ Byłaby to w jakimś stopniu kontynuacja Abrahamowego wstawiennictwa za Sodomą, z dziesiątki sprawiedliwych pozostałaby tylko piątka. Por. L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman III, *Słownik symboliki biblijnej*, Warszawa 2003, 691. Warto zwrócić uwagę, że piątka oznacza hebrajską literkę ן dodaną do imienia Abram (אַבְרָם), a więc piątka oznacza nowy etap wtajemniczenia. Por. T. Zaderecki, *Tajemnice alfabetu hebrajskiego*, Warszawa 1994, 31.

¹⁵ Por. C. S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, dz. cyt., 199.

analogiczne do ich dotychczasowych doświadczeń religijnych. W ten sposób wspólnoty gromadzące się w małych grupkach w Efezie mogły przeciwstawić własną tradycję kultowi pogańskiemu.

Liczba pięć tysięcy nabrała zatem podwójnego znaczenia, z jednej strony zamykała kult starotestamentalny, z drugiej przeciwstawiała się kultowi pogańskiemu, który posiadał jeszcze tłumy na uroczystościach religijnych.

2. Miejsce akcji: za Jeziorem Galilejskim, czyli Tyberiadzkim - wzgórze - było wiele trawy

Umieszczenie akcji po wschodniej stronie Jeziora Galilejskie, co sugeruje stwierdzenie za jeziorem, przenosi nas w krainę, gdzie dominowała kultura hellenistyczna.¹⁶ W mowie eucharystycznej w 6,23, dowiadujemy się, że z okolic Tyberiady przyплыły łodzie w okolice miejsca cudownego rozmnożenia. Tyberiada została założona przez Heroda Antypasa ok. 18 r. po Chr. i była zamieszkała w większości przez Greków.¹⁷ Jezus, zatem zaprasza na ucztę, którą sam przygotowuje wszystkich ludzi, także pogan bez żadnych warunków wstępnych.¹⁸

Wydarzenie rozgrywa się na górze (ὄρος), co podkreśla znaczenie czynności Jezusa. Ewangelista dwukrotnie odwołuje się do faktu, że Jezus rozmnożył chleb na górze (w.3 i 15), co wydaje się mieć znaczenie symboliczne.¹⁹ Może to być aluzja do Mojżesz i jego wejścia na Górę Synaj²⁰ (por. Wj 19,20-25; 24,12-18). Czynność zasiadania może sugerować wypełnianie władzy królewskiej. Tak tę czynność odczytali zgromadzeni ludzie pragnąc Jezusa obwołać królem. Czynność ta może też sugerować kontekst paschalny zasiadania do wieczerzy.

Warto zwrócić uwagę, że Ewangelista celowo eksponuje obecność Jezusa na górze. Na początku Jezus wchodzi na górę (w.3) i ponownie na końcu Jezus wchodzi na górę (w.15). Ewangelista nie przedstawia w ogóle żadnego zejścia Jezusa z góry. Pierwsze wejście na górę posłużyło Ewangelicie do podkreślenia znaczenia gestu Jezusa, a drugie umożliwiło otwarcie perykopy o epifanii Jezusa na jeziorze. Uczniowie schodzą (καταβαίνω) z góry, czyli schodzą ze sfery boskiej do ludzkiej, w której objawi się Jezus (w.16).

¹⁶ Łukasz (9,10) umiejscawia akcję w okolicach Betsaidy, miasta pochodzenia Piotra, Andrzeja i Filipa.

¹⁷ Por. D. R. Edwards, *Tyberiada*, w: Encyklopedia biblijna, Warszawa 1999, 1291.

¹⁸ Por. E. Manicardi, *Pluralizam Svetom Pismu, Crkva u svijeta*, XXXII (1997), b. 1, 40.

¹⁹ Por. C. H. Dodd, *The Interpretation of the Fourth Gospel*, Cambridge 1953, 333.

²⁰ Por. C. K. Barret, *The Gospel According to St John an Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*, dz. cyt., 228.

Określenie stwierdzające, że było w tym miejscu wiele trawy może mieć podwójne znaczenie, z jednej strony precyzuje czas akcji, z drugiej strony może uwypuklać mesjański charakter wydarzenia przez nawiązanie do Ps 23,2.²¹

3. Czas akcji: zbliżające się święto Paschy - było wiele trawy

Czas akcji zostanie określony na okres przed świętami Paschy. Wydaje się, że jest to zwyczajowy sposób posługiwania się czasem na terenie Palestyny. Rytm życia wyznaczały poszczególne święta i okresy między nimi. Dowiadujemy się, że w miejscu akcji było wiele trawy, co potwierdza okres przed Paschą, ponieważ później trawa usychała lub była wypasana przez stada kóz i owiec.²²

Na święto Paschy składały się właściwie dwie uroczystości: samej Paschy, obchodzonej wieczorem 14 Nisan²³ na pamiątkę wyjścia Izraelitów z Egiptu, oraz Przaśników (Hag ha-Massot)²⁴, obchodzonych od 15 Nisan²⁵ (Kpł 23,6; Lb 28,17), na pamiątkę pierwszego dnia pobytu ich na pustyni i spożywania na niej chlebów niekwaszonych.²⁶ Należy dołączyć do tej uroczystości święto Pierwocin, które wywodziło się ze starej tradycji rolniczej składania ofiary z pierwszych zbiorów. Święto Paschy mogło być również znane przed wyjściem Izraelitów z Egiptu jako święto nomadów, którzy składali ofiarę z baranka rozpoczynając wiosenne wypasy trzody. Analogiczne święto jest znane wśród Maorbitów pod nazwą *dabiha*. Polegało ono na tym, że ich pasterze zabijali zwierzę, zwane przez nich *dabiheb*, przez otwieranie mu żył na szyi i składali je bóstwu na ofiarę. Krwią jego skrapiali wejścia do namiotów, aby ona broniła ich przed złymi wpływami demona niszczyciela i zachowała przy życiu, następnie urządzano ucztę, gdzie spożywano baranka.²⁷ Podobnie święto Przaśników mogło wywodzić się z tradycji spożywania chleba niekwaszonego w

²¹ Zawsze w metaforze pasterza, do której odwołuje się Ps 23, jest zawarta idea władzy i dobroci. Por. S. Łach, J. Łach, *Księga Psalmów*, (PŚST, VII/2), Poznań 1990, 179.

²² Por. A. Wikenhauser, *LEvangelo secondo Giovanni, Il Nuovo Testamento Commentato*, v. IV, Morcellina – Brescia 1962, 169.

²³ Księga Wyjścia mówi o miesiącu Abib (13,4), który przyjął później nazwę babilońską Nisan. Por. J. Drozd, *Ostatnia Wieczera*, Katowice 1977, 15.

²⁴ Święto Przaśników osobno zostało zaprezentowane w tekstach: Wj 23,14-16; 34,18-26 i Pwt 16,16. Papirus „*Pesach*” z Elefantyny, datowany na 419 r. przed Chr., dowodzi, że w tamtych czasie Pesach i Przaśniki obchodzono już jako jedno święto. Por. E. Gal-Ed, *Księga świąt żydowskich*, Warszawa 2005, 34.

²⁵ Data obchodzenia prawdopodobnie ulegała zmianie w miarę ewolucji święta. Por. A. Paciorek, *Najstarsze święta w Izraelu*, w: *Życie religijne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1999, 314.

²⁶ Por. J. Drozd, *Ostatnia Wieczera*, dz. cyt., 11n.

²⁷ Por. J. Drozd, *Ostatnia Wieczera*, dz. cyt., 12n.; S. Wypych, *Pięćoksiąg*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, Warszawa 1987, 102.; J. Warzecha, *Dawny Izrael*, Warszawa 1995, 51n.

okresie żniw.²⁸ W Kanaanie znane było święto wiosny, odradzania się życia w przyrodzie.²⁹ Przed rozpoczęciem nowych żniw trzeba było usunąć cały zapas starego zboża, by nie zdesakralizować nowego ziarna przez zetknięcie ze starym.³⁰ Święto to obchodzono zatem na początku żniw jęczmienia, które były w ogóle początkiem żniw. Liturgicznym przeżyciem tej idei było spożywanie chleba z nowego zboża, niekwaszonego, wyłącznie z nowej mąki.³¹ Natomiast w Egipcie istniała tradycja, że król ścinał połączonym sierpem pierwszy snop jęczmienia w czasie święta o charakterze dożynek, obchodzonego 11 Pachonos.³²

Przygotowania do Paschy rozpoczynano dziesiątego dnia miesiąca poprzez czynność oddzielenia baranka od stada, by zachować rytualną czystość. Zwierzę powinno być bez skazy, jednorocznym barankiem lub koziołkiem (Wj 12,5), chociaż Pwt 16,2 podaje, że mogło nim być też cielę.³³ Ofiarę paschalną trzeba było złożyć 14 Nisan o zmierzchu (Wj 12,6; Pwt 16,8). Święta paschalne trwały siedem dni (Wj 12,15). W tym czasie wolno było spożywać wyłącznie chleby praśne, tak że nawet przechowywanie kwasu pod jakąkolwiek postacią było surowo zabronione (Wj 12,15.18.20). Poszukiwanie kwasu w domu rozpoczynano już w wigilię wieczorem, a więc 14 Nisan po zmierzchu (dzień zaczynał się o zmierzchu) należało tę czynność zakończyć do godziny 6 czyli 12 (południe 14 Nisan), a znalezione pokarmy lub płyny należało spożyć, dać zwierzętom lub zniszczyć. Pracować można było do południa w Judei, a w Galilei nie wolno było pracować przez cały 14 Nisan. Od południa 14 Nisan obowiązywał post ścisły: *„W przeddzień Święta Paschy, na krótko przed ofiarą południową, nie wolno nic jeść aż do zapadnięcia ciemności. Nawet najgłodniejsi spośród Izraelitów nie mogą wówczas jeść bez naruszenia przepisów Prawa”* (Pes 10,1; por. pPes 10,1 (172,12)).³⁴ Ofiarę z baranków zaczynało składać o godzinie ósmej i pół czyli o 14,30. Ofiarę paschalną należało złożyć i spożywać w miejscu wybranym przez Boga (Pwt 16, 5-7).³⁵ Miejszem składania ofiary był dziedziniec kapłański. W czasie zabijania baranków śpiewano Hallel Ps 112/113-117/118. Baranka zabijał właściciel, kapłan odbierał tylko krew. Następnie wieszano baranki na hakach i wyjmowano części przeznaczone na ofiarę *„cały tłuszcz ogonowy, tłuszcz, który okrywał wnętrzności, oraz cały tłuszcz, który przylegał do nich i obie nerki wraz z tłuszczem, który je okrywa, który sięga do*

²⁸ Por. J. Drozd, *Ostatnia Wieczerza*, dz. cyt., 14..

²⁹ Por. N. Salomon, *Judaizm*, tł. J. Mytkowska, Warszawa 1997, 65.

³⁰ Por. C. Schedl, *Historia Starego Testamentu*, t. 2, tł. Stańczyk, Tuchów 1995, 167.

³¹ Por. A. Paciorek, *Najstarsze święta w Izraelu*, dz. cyt., 308.

³² Por. A. Niwiński, *Bóstwa, kulty i rytuały starożytnego Egiptu*, Warszawa 1993, 281n.

³³ Por. J. H. Hayes, *Pascha*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, Warszawa 1996, 583.

³⁴ Por. J. Drozd, *Ostatnia Wieczerza*, 26.

³⁵ Tamże, 16.

łędźwi, a także i płat tuszczu, który jest na wątrobie” (Kpł 3,9-11). Nie wolno było łamać kości barankowi (Wj 12,46). Zabitego baranka przynoszono do domu w skórze i przygotowywano go do pieczenia w piecu chlebowym. Następnie przebijano baranka prętem z drzewa granatu i przednie nóżki rozpinano na drugim pręcie, w ten sposób powstawała forma krzyża. Nie wolno było wynosić poza dom żadnego kawałka potraw paschalnych, zwłaszcza mięsa baranka (Wj 12,46). Paschę należało rozpocząć o zmierzchu z 14 na 15 Nisan i zakończyć najpóźniej przed świtem.

W czasie wieczerzy paschalnej, jak wspomniano, spożywano oprócz baranka chleb niekwaszony: *„Nie będziesz jadł wraz z nią chleba kwaszonego. Abyś pamiętał o dniu wyjścia z ziemi egipskiej po wszystkie dni swego życia, przez siedem dni będziesz jadł z tymi ofiarami praśniki – chleb upokorzenia, gdyż w pośpiechu wyszedłeś z ziemi egipskiej*” (Pwt 16,3). Do picia służyło wino, które spożywano w kielichach o pojemności $\frac{1}{4}$ logu, a więc ok. 0,44 l. Do wina dolewano $\frac{2}{3}$ lub $\frac{3}{4}$ wody.³⁶ Do posiłku podawano zioła najczęściej o cierpkim smaku, aby przypomnieć o gorzkim losie pobytu w Egipcie. Zatem wśród ziół dominowała dzika sałata oraz cykoria, rzeżucha, gorzka kapusta. Podawano również leguminę owocową (charoset) w skład, której wchodziły figi, daktyle, migdały, a zabarwiona była cynamonem na czerwony kolor, aby przypominać ciężką pracę przy wyrobie cegieł w Egipcie.³⁷

W wieczerzy paschalnej mogli uczestniczyć tylko ci, którzy byli obrzezani i znajdowali się w stanie czystości rytualnej (Wj 12,44n. 48). W pierwszym i ostatnim dniu powinno się uczestniczyć w zgromadzeniu liturgicznym.

Strój świąteczny powinien tak być dobrany, aby wyrażał gotowość do drogi, ponieważ Pascha przypominała moment wyjścia z Egiptu. *„Tak zaś spożywać je będziecie: Biodra wasze będą przepasane, sandały na waszych nogach i laska w waszym ręku. Spożywać będziecie pośpiesznie, gdyż jest Pascha na cześć Jahwe*” (Wj 12, 29-36).

Pascha zachowała bardzo starożytny rytuał świętowania w gronie rodzinnym. Mimo, że święto zostało później związane ze Świątynią Jerozolimską, to jednak nadal było obchodzone w gronie rodzinnym. Związanie święta z Jerozolimą mogło nastąpić w czasach Jozjasza, po 622 r. przed Chr.³⁸ Zwyczaj pielgrzymowania do Jerozolimy stał się obowiązkowy po niewoli babilońskiej. Ze względu na liczną grupę przybywających

³⁶ Tamże, 37.

³⁷ Por. E. Gal-Ed, *Księga świąt żydowskich*, dz. cyt., 31.

³⁸ Teksty nakazujące obchodzenie Paschy w miejscu wybranym przez Boga (Pwt 16,2.5-6) przypisuje się czasom Jozjasza. Por. J. Unterman, *Pascha*, w: *Encyklopedia biblijna*, red. P. J. Achtemeier, Warszawa 1999, 901.

pielgrzymów umożliwiano obchodzenie Paschy również w miejscowościach położonych wokół Jerozolimy.

Księga Jubileuszów (18,18n) wiąże Paschę z ofiarą z Izaaka, która według autora tej księgi miała przypaść na 14 Nisan.³⁹

Szczególne znaczenie nocy paschalnej podkreślano przez fakt otwierania przez kapłanów świątyni zaraz po północy.⁴⁰ Właśnie po północy oczekiwano w noc paschalną Mesjasza.⁴¹ Z punktu widzenia historycznego, Żydzi w czasie Paschy wspominali czas wyzwolenia z Egiptu, ale wybiegali również ku nadchodzącym dniom, oczekując wybawienia z wszelkiej niedoli w przyszłości. Święto Paschy zatem posiadało szczególny wymiar zbawczego działania Boga, w tę atmosferę wpisuje się Jezusowe przygotowanie do Paschy, która otworzy pełnię zbawienia, czyli przestrzeń życia wiecznego.

Przed świętem Paschy czytano w synagogach teksty przypominające o wielkich dziełach dokonanych przez Boga w czasie wyjścia z Egiptu, między innymi przytaczano teksty o mannie. Pokarm z pustyni już przeminął, Jezus proponuje nowy pokarm, jest nim chleb, który On przygotowuje, zatem uczestniczymy w Eucharystii. Znaczenie tego pokarmu wyjaśnione będzie nam w mowie eucharystycznej.⁴²

4. Rekwizyty:

Pięć chlebów jęczmiennych (πέντε ἄρτους κριθίνους) i dwie ryby (δύο ὀψάρια) oraz dwanaście koszów (δώδεκα κοφίνους) i dwieście denarów (διακοσίων δηναρίων)

W Izraelu chleb pieczono zwykle z mąki jęczmiennej, rzadziej z dwukrotnie droższej (2Krl 7,1) i dającej lepszy chleb mąki pszennej.⁴³ Chleby jęczmienne, które Jezus rozmnożył, mogą nawiązywać do wydarzenia opisanego w 2Krl 4,42-44, gdzie Elizeusz dzieli dwadzieścia chlebów jęczmiennych między stu ludzi.⁴⁴ Chleby jęczmienne mogą również sugerować czas zbliżającej się Paschy. Wielokrotnie na terenie Palestyny wiosną panował głód, kiedy kończyły się zapasy z poprzedniego roku, a jeszcze nie było nowych plonów.

³⁹ Por. J. Drozd, *Ostatnia Wieczerza*, dz. cyt., 21n.

⁴⁰ Zob. J. Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, XVIII, 29-30.

⁴¹ Por. B. Poniży, *Księga Mądrości. Od egzegezy do teologii*, Poznań 2000, 148.

⁴² Por. C. K. Barret, *The Gospel According to St John an Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*, dz. cyt., 228.

⁴³ Por. Z. Włodarczyk, *Siedem upraw biblijnych i ich symbolika*, Kraków 2008, 36.

⁴⁴ Por. J. Schneider, *Das Evangelium nach Johannes*, Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, Berlin 1976, 140; F. Porsch, *Ivanovo evandjelje*, dz. cyt., 44n.

Żniwa jęczmienia rozpoczynano właśnie w okresie Paschy i z tego zboża składano Bogu ofiarę pierwocin. Chleby przyniesione Elizeuszowi pochodziły właśnie z pierwocin. Według tradycji chleby jęczmienne z nowego ziarna mogły być spożywane dopiero po święcie pierwocin.⁴⁵ Tekst może zatem delikatnie sugerować, że Jezus antycypuje ofiarę pierwocin, która będzie obecna w Eucharystii poprzez ofiarę pierworodnego.⁴⁶

Jan na określenie ryb stosuje pojęcie ὀψάριον. Pojęcie ὀψάριον zastępuje w tym kontekście synoptyczne ἰχθύς (Mk 6,38.41; 8,7; Mt 14,17.19; 15,34.36. Łk 9,13.16).⁴⁷ Identyczne pojęcie (ὀψάριον) będziemy mieli zastosowane do opisu cudownego połowu ryb w 21,9.10.13. Występuje tutaj rozróżnienie między rybami do spożycia (ὀψάριον), a rybami złowionymi (ἰχθύς). Ryby do spożycia mogą symbolizować prawdę Ewangelii jako pokarm dla wyznawców Chrystusa. Ryby złowione w liczbie 153 mogą oznaczać tych, którzy dzięki tej prawdzie uwierzyli.⁴⁸

Ryby dla Egipcjan były symbolem ponownego odrodzenia, życia po śmierci.⁴⁹ Dwie ryby mogą oznaczać pokarm w postaci Słowa Bożego składającego się z nauki Starego Testamentu i nauczania Jezusa, które powoli przyjmuje ustalony kanoniczny kształt. Kto postępuje według tego słowa, ten karmi się samym Chrystusem i w ten sposób otwiera sobie przestrzeń nowego życia. Pięć chlebów i dwie ryby tworzą cyfrę siedem, która oznacza pełnię. Ewangelista zapowiada pełnię życia jaką otrzymamy w czasie Eucharystii, gdy będziemy spożywać ciało Jezusa i Jego słowo.

Dwieście denarów to około dwustu dni roboczych rolnika najemnego lub niewykwalifikowanego robotnika.⁵⁰ Jeśli taką kwotą dysponowała cała wspólnota uczniów, to była ona zaledwie wystarczająca na podróż do Jerozolimy i na mniej więcej tygodniowe utrzymanie w czasie świąt. Dwieście denarów może również oznaczać całoroczne utrzymanie

⁴⁵ Por. A. Uterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 2000, 206.

⁴⁶ W religijności Egipcjan chleb był symbolem życia. W Księdze Umarłych czytamy: „Widzę, jak bogowie wychodzą mi naprzeciw, niosąc siedem chlebów, przeznaczonych dla mnie, dających mi życie” Por. M. Lurker, *Bogowie i symbole starożytnych Egipcjan*, Warszawa 1995, 62.

⁴⁷ Zob. R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski*, Warszawa 1994, 302.

⁴⁸ Liczba 153 to suma liczb od 1 do 17. Warto zwrócić uwagę, że Pitagorejczycy cenili bardzo takie liczby. Plutarch zauważa, że Pitagorejczycy składali uroczystą przysięgę na liczbę 36 (tetraktys). Odkryli mianowicie, że jest ona sumą pierwszych czterech liczb parzystych i pierwszych czterech nieparzystych: $36=2+4+6+8+1+3+5+7$. Liczbą doskonałą była również $28=1+2+4+7+14$. W języku hebrajskim literom odpowiadały również liczby. Suma poszczególnych cyfr liczby 153 wynosi $9 (1 + 5 + 3)$. Cyfrą 9 zapisujemy słowo hebrajskie prawda (אמת) ($1+40+400$, czyli $1+4+4$).

⁴⁹ Por. A. Krzemińska, *Miłość w starożytnym Egipcie*, Warszawa 2004, 96. Stan kapłański i warstwy wyższe i w Egipcie ryb nie spożywały uważając je za zwierzęta nieczyste. Por. H. Owusu, *Symbolo Egiptu*, Katowice 2002, 257; M. Lurker, *Bogowie i symbole starożytnych Egipcjan*, dz. cyt., 183. Warstwy niższe ryby traktowały tak jak inne pokarmy i spożywały je w dużych ilościach. Por. P. Johanson, *Cywilizacja starożytnego Egiptu*, Warszawa 1997, 102n.

⁵⁰ Por. C. S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, dz. cyt., 199.

dla ówczesnego robotnika najemnego, ponieważ po odliczeniu świąt, w które nie pracował, tyle mniej więcej mógł otrzymać wynagrodzenia w ciągu roku.

Dwanaście koszów ułomków nawiązuje prawdopodobnie do zwyczaju zbierania pozostałości po posiłkach przez niewolników lub dzieci w domu. W tym przypadku dwunastu uczniów udaje się zbierać pozostałości po posiłku. Zebrane ułamki mogą symbolizować obfitość darów płynących z Eucharystii lub gromadzenie wiernych we wspólnocie Kościoła.⁵¹ Liczba dwanaście, była świętą w kulcie ofiarniczym Babilończyków, jej wielokrotność była powielana w ofierze chleba.⁵²

5. Kompozycja: Opowiadanie o cudzie

Podstawowym wyznacznikiem świata przedstawionego w dramacie jest fabuła jednowątkowa, rozwijająca się w pięciu fazach, którymi są: ekspozycja (wyjściowy układ zdarzeń), rozwinięcie (bieg wypadków prowadzący do konfliktu dwóch postaw-racji), punkt kulminacyjny (szczytowy punkt napięcia dramatycznego, w którym konflikt wydaje się nierozwiązywalny), perypetia (nagła zmiana losów bohaterów), rozwiązanie (pomyślne – w komedii, lub niepomyślne w tragedii).⁵³ W kontekście rozgrywającego się dramatu na scenie zbawienia świata zbliżamy się do momentu kulminacyjnego. Po ekspozycji w Kanie Galilejskiej i w Świątyni Jerozolimskiej zmierzamy w kierunku Kafarnaum, co zostało zapowiedziane po weselu w Kanie Galilejskiej (J 2,12). W drodze Jezus prezentuje swoje posłannictwo, ale zarazem narasta konflikt, że środowiskiem żydowskim. Teraz wchodzimy w moment kulminacyjny, gdy Jezus zaprezentuje swoją obecność w Eucharystii, uczyni to poprzez rozmnożenie chleba (J 6,1-15) i wyjaśnienie znaczenia tego wydarzenia w synagodze w Kafarnaum (J 6,59). Następnie wejdziemy w fazę perypetii, które doprowadzą do odrzucenia Jezusa przez Żydów i do rozwiązania wątku dramatycznego w postaci śmierci Jezusa, która okaże się Jego triumfem.

Cudowne rozmnożenie chleba, w bliższym kontekście, zostało wkomponowane w symbol wody i obraz światłości. Znaczenie wody eksponował cud w Kanie Galilejskiej (2,1-12), perykopa z Nikodemem (3,1-21), perykopa z Janem Chrzcicielem (3,22-36), perykopa z

⁵¹ Chleb eucharystyczny jako symbol gromadzenia wspólnoty Kościoła znała pierwotna tradycja (ὡσπερ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ... καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἕν οὕτω συναχθήτω σου ἡ ἐκκλησία ...) (Didache 9,4).

⁵² Por. A. Kondracki, *Rytuał ofiarniczy Izraela*, w: *Życie religijne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1999, 206.

⁵³ Por. M. Leyko, *Dramat*, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tyniecka-Makowska, Kraków 2006, 177.

Samarytanką (4,1-42), cud uzdrowienia chromego (5,1-18) oraz Jezusowa proklamacja w czasie święta Namiotów (7,37-53). Do zrozumienia obrazów związanych z wodą i chlebem potrzebna jest światłość, która sprawia, że potrafimy przenieść się z płaszczyzny naturalnej na płaszczyznę wiary odczytywania znaków i słów Jezusa. Zatem idea światłości wieńczy Jezusowym wystąpieniem w czasie święta Namiotów (8,12-9,41), cykl poświęcony symbolicie sakramentalnej. W tym kontekście cudowne rozmnożenie chleba posiada również wymiar sakramentalny, który zostaje wyjaśniony w mowie eucharystycznej (6,22-71).

Klamrą spinającą Janową koncepcję teologiczną jest idea znaku. Pierwszy dokonał się w Kanie Galilejskiej (2,1-12) i był początkiem zapowiedzi Eucharystii, kolejny znak również dokonał się w Kanie Galilejskiej (4,46-54) i ukazywał funkcję Słowa Bożego, a teraz jesteśmy nad Jeziorem Galilejskim i w znaku rozmnożenia chleba dotykamy istoty Eucharystii. Wydaje się, zatem że pierwotnie w księdze znaków cud rozmnożenia występował przed rozdziałem piątym.⁵⁴ Może zatem w ogóle księga znaków była poświęcona znaczeniu rozwijającej się teologii sakramentalnej i została wkomponowana w szerszy materiał teologiczny. W tej pierwotnej tradycji cud rozmnożenia chleba łączono z Jezusowym chodzeniem po jeziorze, co zostało zachowane również w Mk 6,32-51 oraz Mt 14,13-33, ale pojęcie (εὐχαριστήσας) użyte przez Jana występuje w opisie drugiego rozmnożenia chleba Mk 8,6 i Mt 15,36. Czy zatem jest to daleka reminiscencja podwójnej tradycji eucharystycznej sprawowanej przez wspólnotę bardziej związanych z judaizmem oraz wspólnotę otwierającą się na hellenizm?

Opowiadanie o cudownym rozmnożeniu chleba zbudowane jest z elementów narracyjnych i dialogów. Fragment narracji 6,1-4 przedstawia główne postacie, i określa czas i miejsce akcji. Określenie za Jeziorem Galilejskim (Tyberiadzkim) sugeruje krainę zamieszkałą w dużej części przez środowisko hellenistyczne. Uszczegółowienie akcji do wzgórza sugeruje podkreślenie ważności czynności, które się dokonają. Sprecyzowanie czasu akcji wokół święta Paschy zapowiada związek wydarzenia na górze z tym świętem żydowskim. Fragment 6,5-10a jest dialogiem między Jezusem, a wybranymi uczniami Filipem i Andrzejem. Powołanie do dialogu tych dwóch uczniów o greckich imionach sugeruje, że będą oni reprezentowali środowisko hellenistyczne.⁵⁵ Fragment narracji 6,10b-11 wyjaśnia sens Jezusowej czynności. Jesteśmy uczestnikami uczty, którą przygotowuje sam

⁵⁴ Por. A. Paciorek, *Ewangelia według św. Jana*, (PŚSiNT), Lublin 2000, 99.

⁵⁵ T. Hergesel sugeruje, że wybór Filipa i Andrzeja do dialogu to wynik ich pochodzenia z pobliskiej Betsaidy. T. Hergesel, *Znaki*, w: *Egzegeza Ewangelii św. Jana. Kluczowe teksty i tematy teologiczne*, red. F. Gryglewicz, Lublin 1992, 390. Sugestia ta nie jest w pełni uzasadniona, ponieważ z Betsaidy pochodził również Piotr, a jednak nie został zaproszony do dialogu przez Jezusa.

Jezus. Fragment narracyjno-dialogowy 6,12-13 określa zadanie uczniów zbierania ułomków po uczcie, co może oznaczać zadanie gromadzenia wyznawców we wspólnocie Kościoła (dwanaście koszów). Fragment narracyjno-dialogowy 6,14-15 przenosi z relacji Jezus - uczniowie na relację Jezus – lud. Zgromadzona społeczność wyznaje wiarę: „Ten prawdziwie jest prorokiem, który miał przyjść na świat”.⁵⁶

6. Cel teologiczny:

W tradycji synoptycznej posiadamy dwa opisy rozmnożenia chleba. Pierwsza tradycja skierowana do środowiska żydowskiego: Mk 6,32-44; Mt 14,13-21 i Łk 9,12-17 używa pojęcia zrozumiałego dla tego środowiska (εὐλόγησεν). Określenie to w postaci εὐλογία spotykamy również przy opisie ustanowienia Eucharystii w Mk 14,22; Mt 26,26. Druga tradycja skierowana do świata pogan: Mk 8,1-10; Mt 15,32-39 używa pojęcia (εὐχαριστήσας), które wyraża dziękczynienie.⁵⁷ Słowo (εὐχαριστήσας) występuje również u synoptyków w opisie ustanowienia Eucharystii w Mk 14,23; Mt 26,27; Łk 22, 17.19.⁵⁸ Posiadamy je również w opisie tradycji słów Eucharystii w 1Kor 11,24.⁵⁹ Zastosowanie przez Marka i Mateusza podwójnych pojęć εὐλόγησας i εὐχαριστήσας świadczy o próbie łączenia dwóch tradycji lingwistycznych dotyczących słów Eucharystii. Paweł podąża już tylko tradycją hellenistyczną liturgii Eucharystii. Ewangelista Jan nie przedstawia nam słów ustanowienia Eucharystii, ale cud rozmnożenia chleba prezentowany jest jako zapowiedź Eucharystii. Jan również, jak św. Paweł, podąża tradycją zrozumiałą dla świata hellenistycznego, używając w opisie rozmnożenia chleba pojęcia εὐχαριστήσας. O ile Marek i Mateusz poszukiwali syntezy tradycji eucharystycznej pomiędzy środowiskiem chrześcijan wywodzących się z Żydów i hellenistów, Paweł i Jan reprezentują już tylko tradycję hellenistyczną.⁶⁰

Opowiadanie o cudzie kończy się konkluzją, która jest wyznaniem wiary: „*Ten jest prawdziwie prorokiem, który miał przyjść (ὁ ἐρχόμενος) na świat*” (6,14). Tytuł prorok posiadał szczególne znaczenie mesjańskie w środowisku Samarytan i wydaje się pochodzić z tego kręgu wiary. Tytuł „przychodzący” (ὁ ἐρχόμενος) jest bardzo ogólnym tytułem

⁵⁶ Znajdujemy się w centrum narastającego konfliktu wokół postaci Jezusa, Ewangelista stosuje rozbudowaną zasadę dramatyczną anagoryzmu, polegającą na rozwiązywaniu konfliktu poprzez rozpoznanie tajemniczej osoby.

⁵⁷ Por. J. Kudasiewicz, *Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Warszawa 1986, 144.

⁵⁸ Por. A. Paciorek, *Ewangelia według św. Jana*, dz. cyt., 100.

⁵⁹ Por. J. Kudasiewicz, *Ewangelie*., dz. cyt., 144n.

⁶⁰ Wydaje się, że Paweł znał też tradycję wspólnoty wywodzącej się ze środowiska żydowskiego, o czym świadczy użycie pojęcia (εὐλογία) w 1Kor 10,16

mesjańskim nadającym się do podkreślenia uniwersalnego charakteru posłannictwa Jezusa, co jeszcze bardziej zostało zaakcentowane przez określenie przestrzeni Jezusowego posłannictwa, określonego słowem „świat” (κόσμος).

Cud rozmnożenia chleba, zatem posiada wielowymiarowe znaczenie. Na płaszczyźnie faktu jesteśmy świadkami wydarzenia nakarmienia małą ilością chleba i ryb dużej ilości ludzi, co prowadzi do wiary w Jezusa jako Mesjasza poprzez tytuły: „prorok” (ὁ προφήτης) i „przychodzący” (ὁ ἐρχόμενος). Płaszczyzna faktu przenosi nas w znaczenie symboliczne, w którym rozmnożenie chleba zapowiada Eucharystię, a zgromadzony lud wspólnotę Kościoła.

Konkluzja

Zostaliśmy zaproszeni do spożywania chleba i ryb w czasie zbliżających się świąt paschalnych. Pokarm ten jednak stanie się ciałem i Słowem Bożym po wydarzeniach Paschy, w której Jezus złoży siebie w ofierze. Wówczas ten pokarm będzie dawał życie wieczne, co Jezus wyjaśnia w mowie w synagodze w Kafarnaum (J 6,59). Wydarzenie, w którym uczestniczyliśmy wprowadziło nas w wielkie misterium realizowanym przez Boga, obdarowania ludzi życiem wiecznym. Jakie są zatem warunki otrzymania życia wiecznego? Pierwszym warunkiem jest wiara w Jezusa i Jego dzieło: *„A jak Mojżesz wywyższył węża na pustyni, tak potrzeba, by wywyższono Syna Człowieczego, aby każdy, kto w Niego wierzy, miał życie wieczne”* (J 3,14-15; por. J 6,47). Następnym warunkiem jest przyjęcie chrztu, Jezus wyjaśnia to Samarytance: *„Kto zaś będzie pił tę wodę, którą Ja mu dam, nie będzie pragnął na wieki, lecz woda, którą Ja mu dam, stanie się w nim źródłem wody wytryskującej ku życiu wiecznemu”* (J 4,14), oraz Nikodemowi: *„Zaprawdę, zaprawdę, powiadam ci, jeśli się ktoś nie narodzi z wody i z Ducha, nie może wejść do królestwa Bożego”* (J 3,5). Kolejnym warunkiem jest życie nauką Jezusa: *„Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: Jeśli kto zachowa moją naukę, nie zazna śmierci na wieki”* (J 8,51). Jezus wyjaśnia, że jest posłany przez Ojca i *„przykazanie Jego jest życiem wiecznym”* (J 12,50). Jakie to jest przykazanie, które Jezus przynosi od Ojca? Odpowiedź słyszymy w mowie pożegnalnej, kiedy Jezus mówi: *„Przykazanie nowe daję wam, abyście się wzajemnie miłowali tak, jak Ja was umiłowalem; żebyście i wy tak się miłowali wzajemnie”* (J 13,34). Musimy spełnić jeszcze jeden warunek, który został zapowiedziany przez wydarzenie, w którym uczestniczyliśmy, a więc przez cudowne rozmnożenie chleba i ryb. Jezus wyjaśniając to wydarzenie, mówi: *„Kto spożywa moje Ciało i pije moją Krew, ma życie wieczne, a Ja go wskrzeszę w dniu ostatecznym”* (J 6,54). Oto droga prowadząca do życia wiecznego: wiara, chrzest, nauka

realizowana w postawie miłości i pełny udział w Eucharystii. Tę drogę otworzył nam Jezus w dniu Paschy na krzyżu i zaprosił nas do uczestnictwa w tym wydarzeniu, które uobecnia się w życiu sakramentalnym i postawie miłości. Ewangelista Jan pragnie nam powiedzieć, że życie jest liturgią, której szczytem jest Eucharystia. Zatem uwieńczeniem życia jest pascha, czyli przejście ku pełni życia, w którym już teraz partycypujemy poprzez Eucharystię.